

Antoni Furió. *Història del País Valencià*. València: Alfons el Magnànim, 1995, 658 p.

Periòdicament, els historiadors es troben amb la necessitat de fer una breu pausa en el curs de les recerques i d'oferir síntesis que presenten, tant als especialistes en períodes o temes diferents com als ensenyants i el públic en general, les darreres troballes i les noves interpretacions que se'n desprenen. La notable acumulació d'investigacions sobre la història valenciana, especialment a la dècada dels vuitanta, ha provocat la proliferació d'aquest tipus de treballs en els darrers anys. El llibre que ressenyem s'emmarcaria, també, dins d'aquest esforç d'actualització de la visió del nostre passat. Tanmateix, hi ha un tret que el singularitza: mentre que les síntesis de què disposem són obres col·lectives, una mena d'addició de síntesis parcials sobre períodes i matèries diferents, la present obra ha eixit d'una sola mà. Des dels anys seixanta (amb *Nosaltres els valencians* de Fuster i l'*Aproximació a la història del País Valencià* de Reglà), de fet, cap autor no s'havia atrevit a emprendre ell sol una tasca de semblants dimensions: l'únic precedent (a banda dels treballs esmentats) és la col·laboració de Manuel Ardit en el volum III de la *Història dels Països Catalans*, encara que únicament (!?) s'ocupava del segle XVIII al XX.

El llibre de Furió, de tota manera, no vol ser una reedició dels llibres de Fuster o Reglà. Ni es tracta d'un assaig que busque entendre les claus de la debilitat de la consciència nacional valenciana, com era el cas de Fuster, ni un esquema interpretatiu que haja de servir de programa de recerca, com el de Reglà. S'emmarca dins d'un projecte editorial patrocinat per l'anterior equip de l'Institut Valencià d'Estudis i Investigació (IVEI) que consisteix en una col·lecció de cinc monografies que tracten de presentar una síntesi actualitzada sobre la història i la geografia del País Valencià, ocupant-se de qüestions específiques com la literatura, l'art o la ciència.

El llibre d'Antoni Furió aconsegueix amb escreix aquest objectiu. Es tracta d'una excel·lent actualització dels coneixements històrics sobre la societat valenciana al llarg del temps. Però també és alguna cosa més. Sense arribar, com he assenyalat abans, a ser un «llibre tesi», ofereix una visió articulada i coherent sobre el nostre esdevenidor històric com a poble. Aquest fet és remarcable per dues raons. La primera, perquè l'obra no és en cap moment una obra asèptica. Ben al contrari, es tracta d'un llibre fortament compromès; un compromís que es fa palès des de la frase que enceta la introducció: «No es pot dir que el País Valencià l'haja decidit la geografia» (p. 11). La intenció de Furió és, per tant, oferir una explicació sobre les raons que

han conformat el caràcter actual del poble valencià. Aquesta pretensió, a més, i seria el segon tret que caldria destacar, dota el llibre d'un fil conductor que facilita notablement la seua lectura. Al meu parer, la unitat del text és, doncs, la principal virtut del treball; una unitat i coherència que és també, sens dubte, la principal mancança de les síntesis en ús.

El punt de partida del llibre, com els de la resta de la col·lecció, se situa en la conquesta del Sharq al-Andalus empresa pels cristians catalans i aragonesos sota la direcció de Jaume I, i la creació de l'Estat i la societat feudals. És aquest el moment del naixement del poble valencià. Furió renuncia, per tant, a adoptar una perspectiva territorial que l'haguera dut a parlar del paleolític, els ibers o la societat andalusina. Aquesta darrera, de fet, només és tractada quant a la seua aportació, com a poble dominat, a la configuració del regne de València fins a la definitiva expulsió de la població morisca el 1609. L'obra adopta, a partir d'ací, una estructuració secular. Des del 1238 fins al 1939 la matèria històrica és ordenada en vuit capítols: «El punt de partida: la formació del país (1238-1348)», «Les dificultats del Trescents (1348-1412)», «L'esplendor tardomedieval (1412-1525)», «En la perifèria de l'imperi hispànic (1525-1609)», «El reajust del segle XVII (1609-1707)», «De Regne a província: creixement econòmic i centralització política (1707-1808)», «Temps de revolucions (1808-1874)» i «Societat burgesa i moviment obrer (1875-1939)». Tan sols dos curts períodes, per llur especial significació, són tractats més específicament dins dels capítols III i VIII, respectivament el trànsit als temps moderns (1479-1525) i la Segona República i la Guerra Civil. Cal destacar, en aquest sentit, la ponderació amb què són tractats els diferents períodes, ja que cap dels capítols ultrapassa les cent pàgines, i els més breus

(II, IV, V, VI) se situen al voltant de les seixanta. Ha estat, doncs, la quantitat d'informació disponible i la facilitat d'accés de l'autor a aquesta el que ha determinat l'extensió concedida als diferents períodes i no, com sol ser freqüent en la major part dels manuals i les síntesis, la concessió d'una rellevància especial a determinats períodes (normalment determinada per la proximitat temporal a l'actualitat). El llibre es tanca amb un breu epíleg, a manera de conclusió, sobre els temps més recents, sota el títol de «La llarga nit del franquisme i les esperances de la transició democràtica».

Aquesta divisió de la matèria pot resultar una mica convencional. Tanmateix, la convencionalitat s'acaba just ací. Furió renuncia explícitament a organitzar els diferents capítols segons els cànons habituals, és a dir, seguint l'esquema que des de la demografia ens du a les transformacions ideològiques, passant per l'economia, les institucions i els esdeveniments polítics. Per contra, adopta un punt de vista que pretén ser omnicomprensiu, buscant una estructura que li servisca més adequadament per tal de posar de manifest les interrelacions entre les diferents esferes que componen el cos social. Em sembla que ací s'hi troba una de les principals aportacions del llibre, ja que permet d'entendre millor les claus de l'evolució històrica. És necessari remarcar que aquesta perspectiva comporta una enorme capacitat de síntesi i un notable esforç interpretatiu, que són, sense pal·liatius, el millor de l'obra.

El fil conductor del treball s'articula al voltant de la construcció (i la reconstrucció) d'allò que entenem per País Valencià. Furió s'allunya constantment i deliberada dels patrons interpretatius mecanicistes i historicistes que tant sovintegen, no sols en l'imaginari col·lectiu, sinó també entre els mateixos historiadors. Adoptant un punt de vista que pot qualificar-se de «nacio-

nalista», posa de manifest els lligams històrics i culturals que uneixen els països de parla catalana. L'autor, però, defuig els plantejaments simplistes, desmitificant algunes preteses «essències» i remarcant que, per damunt de tot, la realitat del País Valencià és fonamentalment el producte de l'esdevenidor històric. Un esdevenidor, no cal dir-ho, conformat a partir de la confluència i la confrontació d'interessos econòmics, socials i polítics sovint antagònics. De la mateixa manera, el llibre, sòlidament assentat en els avenços més recents de la recerca històrica, és una demostració clara de la inoperància de l'esquema interpretatiu dualista proposat per Reglà i inspirat, en gran manera, en les anàlisis fusterianes.

No tractaré de resumir els continguts del llibre. Seria una feina ociosa en una obra d'aquest tipus i, potser, manllevaria interès per la seua lectura. Em limitaré a ressenyar algunes de les seues aportacions més importants. Els capítols dedicats a l'edat mitjana són, de bon tros, els més brillants del treball, i, molt especialment, el que s'ocupa del segle xv. És lògic que siga així, ja que es tracta del període en el qual l'autor és especialista. Aquest tret (la condició de medievalista d'Antoni Furió) li permet d'adoptar una perspectiva poc freqüent en les visions històriques globals, ja que la seua òptica es troba, per açò mateix, menys condicionada pels resultats dels processos. La constitució de la societat i l'Estat feudals damunt les cendres andalusines mercès al procés repobrador és analitzada tenint en compte les recerques més recents, i ofereix la imatge d'un món inestable caracteritzat per la ineficaç resistència musulmana, l'extremada mobilitat de la població i la freqüent indecisió de les elits dominants (i la monarquia en primer terme).

El llibre ens descobreix l'edat mitjana valenciana, caracteritzada pels desequilibris re-

gionals de l'evolució econòmica (marcada per la consolidació de l'agricultura cristiana i l'embranchida manufacturera i comercial), la progressiva marginació territorial de la població mudèjar i la formació de les comunitats veinals, amb unes poderoses oligarquies al capdavant. En aquest marc, Furió situa la construcció de l'Estat feudal. Un estat que, com a tot Europa, camina en aquest període cap a la consolidació de l'autoritarisme monàrquic. Els esforços del rei per reduir el pes polític de la noblesa (compensat amb l'extensió de la geografia senyorial a costa del patrimoni reial), el paper institucional i financer de les viles i ciutats (amb l'enorme pes del Cap i Casal), la formació de bàndols irreconciliables al si de la classe feudal o de les mateixes comunitats, la creixent intolerància ètnica i religiosa (especialment envers els jueus) són alguns dels trets que defineixen la dinàmica d'aquest procés. La complexa dialèctica que el caracteritza donarà com a resultat la consolidació d'un tipus d'Estat que no és capaç d'articular una sòlida estructura fiscal centralitzada sobre la base de la creació d'un exèrcit reial. El manteniment del poder militar de la noblesa feudal, el dèbil pes polític de les institucions centrals (i la Generalitat, encarregada de l'Administració fiscal, en primer terme) i l'enorme càrrega financera que havien de suportar les viles i, particularment, la puixant València quatrecentista, havien de condicionar el desenvolupament posterior, sobretot des que, a partir del regnat de Ferran II, el regne de València s'insereix en l'heterogeni marc de la monarquia hispànica.

Totes les tensions acumulades esclataren a l'inici del cinccents amb la revolta de les Germanies, la qual serveix a Furió de pòrtic per a l'inici de l'estudi del trànsit a allò que ell anomena «temps moderns». La inserció de la societat valenciana en el nou marc polític, amb la

progressiva desnaturalització i castellanització de les elits, i els avenços del poder monàrquic configuren el fil conductor de l'exposició a partir d'ací. L'autor aconsegueix articular així un discurs coherent que, tot i això, no deixa de trobar-se condicionat per la feblesa dels coneixements històrics sobre el període. És per això que els seus esforços per tal de presentar-ne una visió de conjunt coherent resulten més meritoris. La domesticació dels municipis, amb unes oligarquies cada cop més sotmeses a l'autoritat del rei, la progressiva pèrdua de poder polític de les Corts (la freqüència de la reunió de les quals decau amb el pas del temps) i la creació de poderosos instruments controlats directament per la monarquia, com la Reial Audiència de València, són els signes de la consolidació de l'absolutisme. Aquesta es veurà, a més, empenyada per poderoses forces. L'amenaça turca, agreujada pel paper de quinta columna que hi podia fer l'encara nombrosa població morisca (convertida formalment al cristianisme des de les Germanies, però absolutament refractària als intents d'assimilació religiosa i cultural), donarà pas al naixement de les milícies del regne, que, amb tot, seguiran estretament vinculades al finançament i la direcció dels poders locals. El progressiu endeutament de la noblesa i els municipis serà un altre dels motors de la centralització política.

Amb tot, la síntesi de Furió acaba ressentint-se massa de la manca de recerques sobre el període, que es fan especialment paleses en l'escassetat de monografies locals. Així, per exemple, l'esbós de l'evolució econòmica no pot anar molt més enllà del repàs pels macroindicadors (preus, producció agrària, etc.) i la constatació que, després d'un fort creixement (acompanyat, com als temps medievals, d'una creixent orientació comercial de l'agricultura), l'embranchida demogràfica i econòmica s'atura

al voltant dels anys vuitanta, iniciant un període de dificultats que preludia la crisi encetada amb l'expulsió dels moriscs. Tot açò fa aparèixer un dels punts més dèbils, al meu parer, del discurs de Furió en tot el llibre: la consideració de les Germanies com una derrota sense pal·liatius del món urbà. Per una sola vegada l'esquema dualista fa acte de presència. La visió de l'autor es troba en aquest punt massa ancorada a la vella explicació, fins al punt que li passa per alt el desplegament de l'economia urbana (tot i que crec que la dicotomia camp-ciutat, tan cara en el medievalisme valencià, de vegades oculta més que no ensenya). Insistent tant en el retrocés de les manufactures del cincents, no s'adona del creixement que van experimentar aquestes, àdhuc a la mateixa ciutat de València: ell mateix addueix un testimoni que el 1532 es queixava que la sederia havia passat en poc temps de mil dos-cents a quatre-cents telers (p. 286), i parla més avant (p. 333) que la crisi sedera dels anys vint del segle XVII havia reduït el nombre de telers de quatre mil a quatre-cents; malgrat el caràcter extremadament impressionant i exagerat de les xifres, entre el 1530 i el 1620 l'auge seder adquireix unes proporcions notables.

La frontissa amb el segle XVII està marcada per l'agreujament del problema morisc amb les freqüents incursions barbaresques i per l'auge del bandolerisme. Fenomen al qual no serien alienes les dificultats econòmiques, especialment les de la classe feudal, assotada per una forta crisi de les seues rendes i un creixent endeutament. Al punt de confluència entre ambdós, que va suposar la creació de la milícia, se n'afegiria un altre: l'expulsió dels moriscs. Aquesta mesura, presa per raons polítiques, va obrir una porta a la solució de l'endeutament nobiliari i a una formidable reestructuració demogràfica del país. El buit deixat pels foragitats

va ser cobert, amb dificultats, per gent del país, configurant una distribució de la població que, en gran manera, s'allarga fins a l'actualitat. El preu, però, va ser una forta crisi que no es va superar fins a la meitat de la centúria. Furió, fent-se ressò de les interpretacions dominants en l'actualitat, refusa el qualificatiu de *refeudalització* amb què durant molt de temps s'ha qualificat el procés que va seguir l'expulsió. Al contrari, remarca les transformacions que va sofrir el món agrari, entre les quals destaquen la consolidació de l'orientació comercial i el declivi relatiu de la noblesa (abocada a la col·laboració oberta amb la monarquia per obtenir la seua protecció i a enllaçar les seves estirps amb les de la noblesa castellana). La progressiva domesticació política del regne portada a terme pels Àustries establiria les bases per posar fi definitivament al bandolerisme cap a les acaballes del segle i el faria un terreny propici per al progrés de l'absolutisme (molt més que a la resta dels estats de la Corona d'Aragó).

Des d'aquesta perspectiva, Furió contempla l'esclat de la *jacquerie*, coneguda com la Segona Germania, el 1693 com la continuació per la força de l'etern enfrontament entre senyors i camperols; els primers, amb la intenció de controlar millor les comunitats (i obtenir amb això majors rendes), i els segons, desitjosos d'una major autonomia per frenar les pretensions dels primers i, anant encara més enllà, eliminar les jurisdiccions senyoriales, integrant-se en un Estat unitari sota el domini real. Aquesta pugna, quasi sempre conduïda a través del recurs als tribunals del rei, anirà adquirint un caràcter més violent, paral·lelament al creixement econòmic, i culminarà en la Segona Germania, pòrtic de la Guerra de Successió. El trànsit al segle XVIII es configura així sense solució de continuïtat. Malgrat el caràcter dramàtic que va suposar la guerra i el posterior

decret de Nova Planta, amb la supressió dels Furs i l'ocupació militar, que Furió no dubta a qualificar de derrota col·lectiva, en certa manera l'esdeveniment representa la culminació (cruenta i radical) d'un procés que venia de molt lluny. L'esquematisme dual de Reglà es transforma així en un procés extremadament complex de la configuració de l'Estat absolutista al territori valencià, amb les seues característiques pròpies basades en la integració en una entitat política diferent i el progressiu desarrelament cultural, primer de les elits i després (i en gran manera mitjançant la coacció) d'una part important de la societat. L'impressionant creixement econòmic del XVIII apareix també, per tant, com una continuació de les grans línies de l'evolució dels segles anteriors: una agricultura pròspera, amb una important orientació comercial i una marcada concentració de la propietat de la terra que va crear uns estrats socials enriquits que encapçalen les comunitats locals (i en part també les dominaven); un desplegament de les activitats manufactureres i comercials, amb un tarannà cada cop més pròxim al patró propi del capitalisme, però sotmès a unes fortes contradiccions que dificultaran el trànsit cap a la industrialització, i, en darrera instància, l'erosió continuada del poder econòmic de la noblesa que sols es va beneficiar parcialment del creixement per no haver-se consolidat com a propietària de terres.

La crisi de l'absolutisme a finals del XVIII serà el punt de partida de la revolució burgesa. És aquest un dels camps en què la historiografia valenciana ha progressat més, i més de pressa. El llibre de Furió ens dibuixa, amb una claredat i rigor expositiu envejables, els trets que aquest llarg procés va adquirir al País Valencià. La formació d'una nova classe dominant (en part sorgida a l'empara del mateix procés revolucionari), els interessos de la qual bascu-

len entre la propietat de la terra, el comerç de productes agraris, els contractes amb l'estat i, en menor manera, la inversió industrial, amb totes les contradiccions que açò comporta; les insatisfaccions del camperolat, al qual la revolució no facilita l'accés a la propietat, així com de l'incipient proletariat i les classes populars urbanes; tot plegat conforma el substrat d'on sorgeixen els actors del procés, siguen carlins, moderats, progressistes, demòcrates, republicans o, a última hora, anarquistes. Per Furió, el tarannà fortament centralitzat que l'Estat espanyol havia heretat de l'absolutisme borbònic es va reforçar amb la divisió provincial, que va trencar la unitat administrativa del país, i, el que és més greu, es va anar formant una consciència nacional espanyola que entrebancaria el desenvolupament nacional valencià en el marc que li seria propi. L'autor presenta les línies del desenvolupament econòmic que formen la base d'aquest procés. D'una banda, un creixement agrari que, com als segles anteriors, combina l'extensió (amb una ocupació gairebé completa de l'espai susceptible de ser conreat) amb la intensificació (caracteritzada per l'ampliació dels regadius per mitjans tradicionals, però també nous, com els motors que inunden molts camps valencians); creixement impulsat per sectors fortament vinculats a la comercialització del producte agrari (vinculats políticament als interessos de bona part de la burgesia espanyola), sobretot del vi i l'aiguardent i, encara, de la seda. D'una altra, un auge, gens espectacular però ferm, del sector industrial, especialment al voltant de la ciutat de València i en altres nuclis, com Alcoi. La capacitat d'adaptació de la indústria (reduïda, fins a l'aparició, en les primeres dècades del segle xx, de la siderúrgia saguntina, a la producció de béns de consum) permetrà superar l'entrebanc de la crisi sedera i, en part atenent les deman-

des d'una agricultura en expansió, establir les bases per a la completa industrialització de la present centúria.

En el darrer capítol del llibre, Furió es preocupa d'analitzar dos fenòmens que considera especialment rellevants. D'una banda, l'auge del moviment obrer, sorgit a l'empara de la industrialització i cada cop més important i influent, i, de l'altra, el naixement del valencianisme polític (tot i dedicar bona part de l'anàlisi al desenvolupament d'altres forces polítiques valencianes com el republicanisme blasquista o el catolicisme conservador). Pel que fa a aquest darrer, reflexiona sobre el paper de la renaixença valenciana i el marc social i econòmic en què es va desenvolupar, determinat per la seua escassa implantació; però, alhora, remarca la influència que va tenir sobre les forces polítiques d'obediència estatal (plasmada, per exemple, en els projectes d'Estatut de la República), encara que no acaba d'aclarir el perquè d'aquest ascendent.

El context socioeconòmic es va caracteritzar pel pes adquirit per la burgesia lligada al negoci de l'exportació de la taronja (el conreu que havia estat cridat a omplir amb escreix el buit deixat per la morera), els canvis en l'estructura agrària que van facilitar l'accés a la propietat de la terra d'una gran quantitat d'arrendataris, el creixement urbà i industrial i els inicis de la modernització demogràfica valenciana. El tancament de la revolució burgesa en el període de la Restauració va donar pas a la configuració d'un règim polític en què l'alternança de liberals i conservadors, determinada per un sistema electoral corromput basat en el poder dels cacics locals, va donar lloc a un període de relativa estabilitat fins que les dificultats dels anys finals del xix provocaren l'auge de l'obrerisme i el republicanisme. El creixement imparable d'aquestes tendències políti-

ques (frenat momentàniament per la Dictadura de Primo de Rivera als anys vint) desembocaria finalment en la Segona República, resultat directe, segons Furió, de la incapacitat de l'estat liberal per a respondre al repte polític de modernització que demanaven les profundes transformacions socials produïdes al compàs de l'expansió capitalista i accelerades pel creixement dels anys vint. El fracàs final de l'experiència republicana amb l'esclat de la Guerra Civil el 1936 frustraria aquestes esperances.

El llibre conclou amb un breu epíleg sobre el període de la dictadura franquista. Furió fuig de plantejaments condescendents per fer una dura crítica sobre el seu significat. Des del punt de vista econòmic, és cert que durant el període franquista el País Valencià va culminar el seu procés d'industrialització; tanmateix, l'autor indica que les forces que el van empenyar van ser externes al mateix règim urgit tant pel perill d'instabilitat interna com per la pressió exterior. Davant d'açò, remarca el retrocés que van significar els anys de la postguerra amb la fam i la caiguda espectacular dels nivells de vida i l'aturada de les línies de transformació econòmica que s'havien anat desenvolupant als períodes anteriors (i no cal ni parlar de les greus conseqüències de la política autàrquica en un país de fort tarannà exportador com el nostre). Així mateix, posa de manifest la brutal i indiscriminada repressió exercida sobre els elements més actius del poble i, especialment, sobre la classe obrera. Furió acaba amb un breu esbós de l'oposició política (caracteritzada, entre altres coses, pel revifament del nacionalisme valencià) i la contestació popular que va dur a la caiguda del règim i va encetar el procés de la transició.

No m'agradaria acabar sense destacar la facilitat amb què el llibre es deixa llegir. Malgrat el seu aspecte voluminós, la redacció és àgil i

amena, característica no massa freqüent entre el gremi dels historiadors. En definitiva, es tracta d'una obra imprescindible, tant per als especialistes com per al públic consumidor d'obres de divulgació.

LLUÍS TORRO GIL

Joan Josep BUSQUETA; Enric VICEDO [ed.]. *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, 584 p.

Encara que no se'n digui res a la portada, la «Presentació» dels editors ens informa que es tracta de la publicació dels treballs d'un primer col·loqui dedicat a l'estudi dels «Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans» centrat en l'estudi dels béns comunals i d'un «Seminari sobre els Béns comunals a l'Europa contemporània». A més, el volum enceta una col·lecció d'actes de congressos sota el mateix títol genèric de «Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans», però ni a la portada ni a la portadella no hi consta el nom de la col·lecció com a tal. Una mica més de cura en aquests aspectes no hauria estat sobrera.

En canvi, al meu parer, resulta expletiva la publicació dels resums de les comunicacions fets pels relators (V. Gual i J. Alzina), sens dubte de gran interès a l'hora d'agilitzar el col·loqui, però redundants quan les comunicacions estan publicades íntegres a continuació: molt més interessant hauria estat fer referència als col·loquis posteriors a les intervencions, però d'aquesta mancança no en podem culpar els editors perquè, per desgràcia, les discussions no es publiquen gairebé mai.

El contingut del llibre respon a un temari tan ampli de manera molt desigual, tant en la cobertura de l'espai i del temps desitjats com en les aportacions que s'hi fan. L'època medieval està molt poc representada (ni tan sols mereix una ponència, com les altres edats històriques); la ponència de l'època moderna

(J. Dantí) es limita a Catalunya i només la de C. Montiel, referent a l'època contemporània, abraça tots els Països Catalans. Les comunicacions són tres per a l'època medieval, sis per a la moderna i vuit per a la contemporània, si bé dues d'aquestes fan referència a Navarra i Andalusia respectivament i la província de Lleida s'enduu la part del lleó. Pel que fa a les comunicacions, vora treballs de notable interès, hi ha comunicacions purament descriptives i d'altres que dediquen moltes pàgines a aspectes que només indirectament tenen relació amb els comunals.

En la conferència inaugural, Font i Rius, amb la mestria acostumada, ofereix una guia de la historiografia i les fonts documentals per a l'estudi dels comunals, així com del pensament i la pràctica jurídica pels quals s'han regit. J. Fernández Trabal, en poques pàgines, però clares, indica la minsa bibliografia medieval sobre el tema i els camins d'investigació que cal seguir. J. Dantí, en la ponència referent a l'edat moderna, evoca també la bibliografia existent, però fa una referència especial a l'evolució dels comunals, als plets i conflictes que generaven i a les diverses causes de la seva erosió i desnaturalització. La ponència de C. Montiel sobre l'edat contemporània, amb un plantejament més jurídic que històric, examina la fi dels comunals, així com les imprecisions de la llei i els diferents interessos en joc que portaren a una aplicació molt diferent segons les zones: els comunals es van conservar, o es van vendre en profit de l'estat o dels ajuntaments, o van ser simplement usurpats.

Dins d'aquests plantejaments generals podem afegir els dos intents de quantificar els comunals al segle XIX: el de P. J. Brunet per a les Balears i el de P. Sala per a Catalunya; no els podem considerar massa reeixits; el primer, per

la llastimosa misèria de les fonts, el segon, per unes interpretacions del procés a la Catalunya occidental que em sembla que aporten més fum que llum a la comprensió del tema, especialment per la doble confusió entre vagants i comunals i entre béns comunals i aprofitaments comunals.

Les diverses formes d'aprofitament dels comunals són la part principal dels estudis de X. Eritja i M. Teresa Ferrer per a l'edat mitjana i de J. Fornés i X. Vidal per a l'edat moderna; aprofitament que de vegades comporta l'apropiació, sigui per venda o establiment, o pel manteniment fins al segle XIX del dret d'aprisió, posat de manifest per E. Fabregat en el cas de Tortosa.

La conflictivitat entorn dels comunals és un dels temes més recurrents: J. Olivares en dóna una visió general, si bé les seves conclusions potser dipositen massa confiança en una font que només és parcial, com el treball de M. A. Sanllehy sobre les concòrdies a l'Aran posa prou bé de manifest. Aquestes visions generals es complementen bé amb la comunicació de Bringué, que examina uns quants litigis amb més deteniment. També cal incloure en aquest grup la comunicació de M. Bosc, R. Congost i P. Guifré sobre tres pobles de l'Empordà, ben representativa de la multiplicitat de conflictes que es podien generar, tant per la indefinició entre terres senyoriales no cedides (vagants) i terres comunals (com és el cas de Cabanes), com per la manera de repartir els comunals, igualitàriament o d'acord amb la terra tinguda (com és el cas de Valveralla); l'altre cas estudiat, Viladamat, no és de cap manera un conflicte pels comunals, sinó per la senyoria eminent, que en aquest cas era col·lectiva.

Una part d'aquests conflictes prové del progressiu interès dels municipis, i també de la

corona, en els béns comunals: el dur enfrontament pels aigualleixos del Daró i del Ter, estudiat per M. Bosc, és jurídicament una pugna per les noves terres entre la propietat municipal i la reial; el cas de Sineu i Lloret, estudiat per P. Salas (per què es deu entestar a utilitzar *Lloritò*?), un litigi entre el municipi i el poble agregat, al qual en principi pertanyien els comunals en disputa. La visió general de J. Bonales sobre la desamortització a la Conca de Tremp posa de manifest el paper que els municipis i els notables locals pogueren fer en el procés. La mateixa conclusió obté I. Iriarte del seu estudi dels comunals navarresos. Els comunals es conservaren on així interessà les classes acomodades, com fou el cas de Navarra. En canvi, a Zújar (província de Granada) es produí una municipalització dels comunals que, segons A. Ortega, permeté una explotació més a fons de l'espart, en benefici dels arrendataris i del municipi; el treball d'Ortega se centra en l'espart, però no queda gens clar que llenyes i pastures, tot i no haver deixat gaire rastre documental, no fossin igualment importants.

Els conferenciants invitats al seminari sobre béns comunals a l'Europa contemporània mostren una constant: parlen més de l'època moderna que de la contemporània. J. M. Neeson ataca amb poderosos arguments dues idees generalitzades sobre la pagesia anglesa (definida com a classe dels propietaris treballadors directes de la terra): que aquesta havia pràcticament desaparegut quan es generalitzà el procés d'*enclosure*, amb la consegüent privatització dels comunals, i que aquests només eren útils als desposseïts o als pagesos amb molt poca terra.

G. Corona mostra les grans línies del funcionament i del procés de desaparició dels comunals a Itàlia, tan semblants en molts aspectes a l'evolució a l'Estat espanyol.

J.-L. Mayaud comença amb la dubtosa afirmació que els comunals francesos eren més drets d'ús (emprius) sobre propietats feudals, que veritables comunals. Descriu després el procés d'erosió provocat per les idees dels fisiòcrates i l'abundància de pagesos sense terra, i també les profundes transformacions provocades per la Revolució Francesa: tot i això, una part dels comunals s'ha mantingut fins als nostres dies.

En definitiva, com sol succeir en les publicacions de congressos, és una obra desequilibrada respecte al contingut anunciat i desigual pel que fa al valor de les aportacions; però sens dubte és una aportació important en una temàtica que fins ara ha estat molt desatada.

GASPAR FELIU

Pere ANGUERA. *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 594 p. (Biblioteca Abat Oliva, núm. 157).

Aquesta obra està cridada a ser de consulta obligada per a qualsevol interessat en l'estudi del carlisme a Catalunya, tant per la seva línia interpretativa com per l'abundant aparell bibliogràfic i documental que aporta, fruit d'una acurada selecció i recerca en arxius de tot tipus. Tot i que el tema de recerca és el carlisme a les comarques tarragonines, la diversitat de les fonts treballades i l'amplitud de mires de l'autor fan d'aquest estudi una obra d'abast general.

El carlisme hi és analitzat arran de terra, és a dir, s'estudien els veritables protagonistes de la guerra, i no només els seus dirigents o els seus ideòlegs. El carlisme és despulat de la seva vestimenta ideològica i el que hi veiem són homes de carn i ossos que, per múltiples raons i de manera voluntària o forçada, s'han incorporat a les partides carlines. Això és el que fa d'aquest estudi una recerca innovadora, començant pel títol, cridaner i provocador, de *Déu, Rei i Fam*, a l'hora d'analitzar les resistències a la revolució liberal.

L'autor estructura el seu treball en set capítols i una llarga llista de fonts i bibliografia consultades. Sorpren, a primera vista, la manca d'unes conclusions finals, però aquestes es troben, de fet, en cada un dels capítols esmentats i, sobretot, en el v. Per realitzar aquest comentari, hem dividit el treball en tres grans apartats que no segueixen l'ordre emprat pel seu autor, ja que considerem que els capítols vi i vii són complementaris del ii, i el v mereix una atenció especial, perquè és on s'especifica la tesi principal de l'obra. El primer apartat abastaria el ca-

pítol I, que es dedica a l'estudi dels anys previs a l'esclat oficial de la guerra (1827-1833) i de la multiplicitat d'interessos en joc que la faran possible.

Un segon apartat està format pels capítols II, VI i VII. El capítol II és una visió general de l'evolució de les partides carlines (1833-1840) i de la seva confrontació amb els liberals, destacant-ne el predomini de les petites partides, agrupades només conjunturalment per a realitzar alguna acció d'envergadura. En el VI s'analitza l'actuació d'aquestes partides (se-grests, robatoris, sabotatges, etc.), que, segons l'autor, estaven més interessades en la supervivència que en la lluita política. En el capítol VII s'analitza l'actuació d'aquestes partides carlines i, més en particular la d'una, la del capità Pàmies; l'autor disposa de la seva comptabilitat, una font documental de primer ordre i fins ara gens utilitzada.

El primer apartat, format pels capítols III, IV i V, és la base de l'estudi; l'autor hi interpreta el carlisme fent una recerca minuciosa. Estem, doncs, lluny de teoritzacions sense fonament empíric, ja que Pere Anguera dóna un ampli suport documental a les seves afirmacions més teòriques. El capítol III es dedica a analitzar els carlins, però l'aportació més important és la que es fa al voltant de l'estudi d'uns dos mil carlins de les comarques meridionals i que permet de fer a l'autor un retrat robot del carlisme català: «pagesos i menestrals en atur (bàsicament els lligats al tèxtil), solters i en edat militar» (p. 238). El capítol IV complementa l'anterior, i l'autor hi fa una reflexió sobre la geografia i la quantificació del carlisme català; pel que fa a la geografia, l'autor accepta la tesi que el carlisme tenia lloc sobretot a les zones empobrides; pel que fa a la quantificació, després de constatar-ne les dificultats documentals, assenyala que els enrolats a les

partides carlines podien arribar a ser uns onze mil homes.

En el capítol V, el de les conclusions, l'autor explicita quines eren les raons que duïen aquests homes a enrolar-se al carlisme. Apunta que foren múltiples i heterogènies, però que, en cap cas, hi figuraria un pretès catalanisme. Entre les raons que aporta Anguera, cal destacar la manipulació ideològica, en la qual destacaria el paper fet pel clergat, la protecció i tolerància que trobaven en les autoritats locals, el tradicional refús a l'exèrcit, la millor oferta econòmica i de llibertat de les partides; l'actuació de les autoritats liberals superiors, la vesània d'alguns caps liberals; la repressió sobre els familiars carlins, els enrolaments forçats, i la crisi econòmica que patia Catalunya. L'autor conclou la seva anàlisi d'aquest carlisme arran de terra amb aquesta afirmació (p. 422 i 423):

[...] s'aixecaren en armes més per la destrucció i l'ofegament del seu mode de vida generat pel canvi impulsat per les transformacions econòmiques liberals [...], que no pas per la defensa d'uns drets successoris, que equivalien a la continuïtat del model polític de l'antic règim utilitzada com a aixopluc.

RAMON ARNABAT

Joaquim CAPDEVILA; Agustí GARCÍA [cur.]. *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d'expressió política*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, 234 p. (Biblioteca Milà i Fontanals, núm. 25).

El llibre que comentem recull les ponències i comunicacions presentades en l'àmbit intitulat *La festa com a vehicle de sociabilitat i d'expressió política* del I Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana que, amb el títol genèric de «Moviments socials i dinàmica associativa», es va realitzar a la seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de Lleida la tardor del 1994. El llibre ha estat editat a cura de Joaquim Capdevila i Agustí García Larios, que han realitzat la feixuga tasca de recopilar i homogeneïtzar els heterogenis treballs presentats de cara a la seva publicació.

Com en tota miscel·lània, i el llibre que recull les actes, comunicacions o ponències d'un congrés, seminari o col·loqui no és una altra cosa, els treballs recollits presenten característiques diferenciadores, si bé tots tenen dues característiques comunes. Primera, són estudis que analitzen la festa des de l'àmbit local en el llarg període que va del segle XVIII al segle XX. Segona, tots els treballs reuneixen els requisits exigibles d'un bon treball de recerca. Però potser un dels elements més enriquidors d'aquest llibre sigui el fet que els estudis procedeixen d'àmbits científics diversos: la història, l'antropologia i la sociologia.

El llibre, després de la «Presentació» inicial, s'enceta amb una breu però interessant «Introducció» (p. 7-17), on Joaquim Capdevila i Agustí García Larios ens ofereixen una reeixida presentació dels treballs que formen el corpus del llibre, destacant-ne els aspectes més im-

portants. Aquesta «Introducció» ajuda el lector a situar-se en la temàtica de la festa a Catalunya, dels canvis que aquesta pateix en aquest període (bàsicament, modernització, civilització i desrústicació) i de la continuïtat que en el període esmentat s'ha produït. Ajuda, també, a entendre els treballs que el lector llegirà a continuació, tot inserint-los en el context més general de la festa a Catalunya.

Els treballs pròpiament dits que formen aquest llibre s'inicien amb la ponència de Joan Lluís Marfany, «Notes per a l'estudi de la festa a les terres catalanes» (p. 19-50). En aquesta ponència trobem el marc precís per entendre i inserir la resta de comunicacions, de caràcter més local, en aquest plànol més general de la festa a Catalunya. Marfany constata que al llarg del segle XX, sobretot a la seva segona meitat, es produeix un procés de privatització de progressiu abast geogràfic, com mostra la gran proliferació de les societats de balls a Barcelona, en les quals són representats de manera horitzontal els diferents col·lectius de la societat barcelonina: burgesos, artesans, menestrals... És a dir, aquestes societats s'adapten a la nova estructura social, deixant de banda l'estructura de l'Antic Règim, on hi havia dos tipus de societats: les populars i les aristocràtiques. Com assenyala Marfany, la festa moderna es privatitza, però alhora es fa domèstica, en un procés coherent amb el desenvolupament de la nova societat burgesa. I aquesta nova societat burgesa, o més ben dit les seves classes dominants, promourà un nou tipus de festa col·lectiva, les festes cíviques, per tal d'exaltar els valors i els dirigents de la nova societat liberal.

Entrant ja en l'apartat de les comunicacions, que ocupa la major part de les pàgines d'aquest llibre, podríem agrupar-les en dos blocs: un que tracta de les cultures plebees

del XVIII i dels canvis que aquestes pateixen a l'inici de la revolució liberal; i un altre que tracta de les noves formes de festa i d'utilització de l'oci a partir de mitjan segle XIX i tot el segle XX. En el primer bloc caldria inserir les comunicacions de Mercè Renom, Joaquim Capdevila, Valentí Girbau i Dorothy Noyes; i en el segon, les de Josep M. Llobet, Rafael Núñez, Pere Solà, Josep Santesmas, Laura García, Klaus-Jürgen Nagel i Antoni Gavalrà.

Pel que fa al primer bloc, la comunicació de Mercè Renom, «La cultura plebea de la festa, del treball, i de l'organització del temps a Sabadell a tombant del segle XVIII al XIX» (p. 51-73), planteja, a partir del dietari de l'il·lustrat Antoni Bosch i Cardellach (Sabadell, 1758-1829), l'existència d'un doble calendari festiu, un de caràcter popular al voltant de l'artesanat, i un altre d'eclesiàstic, que és el que segueix l'aristocràcia, «els principals», a la segona meitat del segle XVIII. Aquest doble calendari s'anirà diversificant a partir de començaments del segle XIX amb l'aparició de nous grups socials i amb l'aparició de noves formes de celebrar i d'entendre la festa. En una direcció semblant apunta la comunicació de Joaquim Capdevila, «La cultura camperola de la festa. Notes d'una substitució (el cas de les terres de ponent)» (p. 75-102), que assenyala també l'existència de dues concepcions de festa dins la pagesia, entre la pagesia benestant i la pagesia pobre. Al llarg del segle XIX, la pagesia benestant intentarà d'anul·lar les formes d'oci de la pagesia pobre.

Valentí Girbau, en la seva comunicació, «La vivència de la festa al bisbat de Vic a les acaballes de l'Antic Règim» (p. 103-123), planteja els orígens d'aquesta confrontació entre les cultures plebees i eclesiàstica i aristocràtica de l'oci. El conflicte se segueix mitjançant les visi-

tes pastorals dels bisbes Ramon Strauch i Francesc de Veyan, i hom pot constatar el conflicte en la resistència de la cultura plebea a eliminar els elements profans del calendari litúrgic, i com, finalment, les consuetes de diferents pobles del bisbat de Vic constaten una mena de pacte entre l'estament plebeu i l'eclesiàstic pel que fa al calendari. Dorothy Noyes analitza en la seva comunicació «Els performances de façana a la Catalunya moderna: ostentació, respecte, reivindicació, rebuig» (p. 125-149) aquest mateix conflicte, però des d'un vessant realment innovador: l'anàlisi d'una sèrie de manifestacions realitzades en l'àmbit de les façanes d'edificis, el que ella n'anomena «performance de façana», sigui per a mostrar rebuig (esqueflots, profanació, avalots...) o per a mostrar respecte (enramades, cercaviles...). Tot i que tracta d'un tema diferent, les nades, i d'un període diferent, el segle XIX, caldria lligar aquest darrer treball amb el que presenta Josep M. Llobet, «La crítica política dins els textos de les nades certerines del final del segle XIX» (p. 151-156), a partir de la documentació servada a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera.

Aquesta darrera comunicació ens portà al segon bloc que hem esmentat, tot i que la primera comunicació que comentem hi tingui alguna relació, com veurem. La dinàmica entre diferents cultures pel que fa a la festa, la trobem encara en els nostres dies com assenyala Rafael Núñez en la seva comunicació, «Referents històrics, components antropològics, significacions socioculturals i implicacions polítiques d'un exponent de la immigració a Osona: l'ACA-Penya Flamenca de Manlleu» (p. 157-173). Aquesta comunicació pot ajudar-nos a entendre el fenomen de les penyes flamenques, tan estès a les viles i ciutats catalanes amb forta immigració andalusa. Segons aquest antropòleg, la florida

de penyes flamenques arreu de Catalunya respondria a una voluntat de resistència, de mostrar una identitat cultural diferent a l'oficial catalana. Aquest resistencialisme es fonamentaria en la cultura plebea agrària andalusa, de la qual serien portadors els fluxos migratoris dels anys seixanta i setanta.

La comunicació de Laura García, «L'última de les visites reials de l'Antic Règim a Catalunya: el paper de les institucions, corporacions i diversos sectors socials davant la vinguda a Barcelona de Carles IV a la tardor de 1802» (p. 199-209) ens presenta una nova forma de festa que prendrà embranzida amb el nou estat liberal, les festes civils que tenen per objecte l'exaltació del nou estat i de les noves classes dominants. L'autora centra el seu estudi en l'organització de la rebuda de Carles IV a Barcelona, que estigué organitzada pels gremis i la Junta de Comerç, representants de la nova classe benestant barcelonina. Aquestes festes de civilitat tindran una important represa durant el primer franquisme, com demostra Antoni Gavaldà en la seva comunicació «Consideracions entorn de les festes del franquisme a l'Alt Camp» (p. 221-232). Aquestes festes tindran com a objectiu principal recordar als vençuts qui va guanyar la guerra, exaltar el nou règim dictatorial i cohesionar el bàndol guanyador: el dia de l'entrada de les tropes franquistes als pobles, el «18 de Julio», el «Dia del Caudillo», i el «Primero de Octubre», en seran les dates més celebrades.

La comunicació de Pere Solà, «El paper de l'associacionisme d'esbarjo a Catalunya a les primeres dècades de l'Edat Liberal (1833-1834)» (p. 175-189), assenyalava com la segona meitat del segle *xx* floreix i s'expandeix una nova forma de festa moderna i laica, i les noves formes d'enquadrament de l'oci i l'esbarjo: són els

casinos o cercles recreatius. Aquestes noves societats tindran un doble caire recreatiu i cultural i, malgrat ser majorment creacions burgeses, a partir del Sexenni Democràtic es democratitzaran, és a dir, esdevindran més populars i es convertiran en societats locals que enquadraran verticalment diferents sectors de la població, ja que la divisió, dins d'un mateix municipi, estarà determinada per criteris polítics, no pas socials. Pel que fa a la festa, Solà assenyalava la proliferació de teatres i envelats on se celebra una gran varietat de festes, tot i que el ball hi continuï tenint la presència més important. Una proliferació que anirà acompanyada de la creació d'espais per a l'esbarjo i l'oci als grans nuclis urbans.

La divisió de les societats recreatives i culturals segons els criteris polítics que apuntava Solà ens resta perfectament reflectida en la comunicació de Josep Santesmases, «La festa com a expressió de contraposicions polítiques. L'exemple de "La Societat" i dels sindicats agrícoles de Vila-rodona» (p. 191-198), que analitza la creixent dualitat associativa en aquesta vila de l'Alt Camp al tombant dels segles *xix* i *xx*. D'una banda, hi ha la Sociedad de Trabajadores del Campo de Vilarodona (1887) impulsada per la petita pagesia i que, a començaments de segle, es convertirà també en una societat recreativa (amb cafè i ball) i, de l'altra, l'any 1918 promourà el Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Vila-rodona, que es dotà també de cafè i ball, convertint-se en una alternativa a la sociabilitat representada per l'altra entitat.

Finalment, Klaus-Jürgen Nagel, en la seva comunicació, «Festes i costums i el seu ús polític: Exemples de la Catalunya de començaments del segle *xx*» (p. 211-220), analitza la configuració de la festa i la simbologia del catalanisme de començaments de segle: el Pi de les Tres Bran-

ques, l'Onze de Setembre, la senyera, sant Jordi, *Els Segadors* i la sardana. Aquesta nova simbologia haurà de lluitar, per a imposar la seva hegemonia a Catalunya, amb la que proclamen els republicans lerrouxistes, que plantejaran una simbologia i un calendari festiu diferents.

Un llibre, doncs, que ens aporta una visió polièdrica de la festa a Catalunya analitzada

tant des d'un marc global com local, aspecte que contribueix a enriquir de manera important els treballs que s'hi inclouen. Un llibre que es convertirà en una referència obligada per a totes aquelles persones interessades a conèixer o estudiar la festa a Catalunya.

RAMON ARNABAT